

de Hegeliaan G. J. P. J. Bolland gemeld. De discussie was toen onbeslist gebleven, om vervolgens door het optreden van de genoemde fysici te worden ingehaald.

Aldus wordt dit 'historische hoofdstuk uit de filosofie' besloten. Deze episode wordt helder, maar wel zeer uitgebreid beschreven en geanalyseerd. Bij Scheurwater is filosofie inderdaad gedetailleerd debat en nauwgezette argumentatie. Niet elke (historische) lezer van zijn boek zal daar net zo veel van houden als de auteur zelf.

E. Jonker

F. van Schendel, *Djolutigo. Ontginning en exploitatie van een particuliere koffie-onderneming op Java 1875-1898* (Amsterdam: NEHA, 2000, 124 blz., ISBN 90 5742 019 8).

Koffie en suiker waren in de negentiende eeuw veruit de belangrijkste exportgoederen van Nederlands-Indië. Ten tijde van het roemruchte cultuurstelsel vormden vooral de winsten uit de verkoop van koffie een royale bron van inkomsten voor de schatkist van het moederland. Na het verlaten van dat stelsel in de jaren 1870 behield suiker nog vele decennia een positie in de kopgroep van uitvoerproducten. De koffiecultuur kreeg daarentegen een meer bescheiden plaats.

In haar eindschrijft van de Universiteit van Amsterdam werpt F. van Schendel aan de hand van de behandeling van de geschiedenis van 1875 tot 1898 van de koffieonderneming Djolutigo (residentie Pekalongan, Midden-Java) nader licht op die ontwikkeling. Zij baseerde dat werk in hoge mate op onderzoek in het archief van de Factorij te Batavia van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM). De fraaie, in een handzaam formaat uitgegeven publicatie begint met een beknopte uiteenzetting van het economisch koloniale beleid van 1815 tot de nadagen van het cultuurstelsel. Ik miste hierin alleen een meer exacte vermelding van de reden waarom de overheid de suikercultuur vrijwel geheel aan particulieren overliet en de koffieteelt gedeeltelijk voor gouvemementsrekening bleef voortzetten.

Dan volgt een hoofdstukje van nog geen 5 bladzijden met de enigszins verwarrende titel 'De koffie-onderneming Djolutigo 1875-1958'. Hierin behandelt de schrijfster hoofdzakelijk gebeurtenissen na 1898, toen de onderneming duidelijk een gemengd karakter kreeg. Een kort intermezzo leidt de lezer terug naar de jaren 1870, in het bijzonder naar de oprichter J. J. H. van Hall, telg uit de bekende Amsterdamse familie. Hoofdstuk 4 besteedt veel aandacht aan landbouwtechnische aspecten van de koffieteelt en de niet geringe moeilijkheden, die Van Hall hierbij moest zien te overwinnen. Helaas overleed hij al in 1880 ten gevolge van malaria. In de jaren nadien wilde het met de onderneming, die voor de helft eigendom van de NHM en voor de andere helft in handen van familieleden van Van Hall bleef, nog steeds niet vlotten. Naar later bleek, omdat laatstgenoemde bij de aanplantingen de nodige stekken had laten vallen. Pas in 1886 bereikte de oogst een zodanig peil, dat die met winst kon worden verkocht.

De vreugde was echter van korte duur, want omstreeks diezelfde tijd begon zich ook op Djolutigo de invloed van de sinds 1880 op Java voorkomende koffiebladziekte te manifesteren. Het gevolg was, dat de productie inzakte en alleen de oogst van 1889 dankzij hoge koffieprijzen zonder verlies aan de man gebracht kon worden. Begrijpelijkerwijze rees in het volgende jaar bij de NHM de gedachte om de onderneming van de hand te doen. Eind 1890 volgde een veiling in Batavia, waarop om redenen die de schrijfster niet goed uitlegt (87) een agent van de Factorij als schijnkoper voor rekening van de NHM optrad.

Een nieuwe administrateur kon in de daarop volgende jaren vooral door slechte weersomstandigheden het ongunstige getij niet keren, zodat alleen in het jaar 1892 de exploitatie

niet verliesgevend was. Tot overmaat van ramp zette vanaf 1896 een daling van de koffie-marktprijzen in, zodat de NHM in 1898 de tijd gekomen achtte om Djolotigo voor nog geen f3.400,- af te stoten.

De geschiedenis van deze onderneming is een in vlotte stijl geschreven, afwisselend, verhaal. De behandeling van de financiële resultaten is echter een tropische regenbui van cijfers, die beter in tabelvorm tot hun recht zouden zijn gekomen. Verder zou de lezer met de vraag kunnen blijven zitten, waarom de koffiecultuur zich in de twintigste eeuw elders in Nederlands-Indië toch nog op een redelijk niveau wist te handhaven. Maar dit is natuurlijk geen bedrijfs-geschiedenis meer.

W. L. Korthals Altes

J. W. Schot, e. a., ed.. *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, I, Techniek in ontwikkeling, waterstaat, kantoor- en informatietechnologie* (Zutphen: Walburg pers, [Eindhoven]: Stichting historie der techniek, 1998, 400 blz., f 89,50, ISBN 90 5730 036 2).

Als vervolg op de negentiende-eeuwse delen heeft de Stichting historie der techniek een begin gemaakt met de publicatie van een zestal delen over de twintigste eeuw. Wederom gaat het om een ambitieus plan. Het eerste nu uitgekomen deel is prachtig uitgegeven, bevat veel mooi beeldmateriaal en is een voorbeeld van hoe geschiedschrijving aan een groot publiek gebracht kan worden.

In een hoofdstuk over de methoden en de opzet van onderzoek wordt gemeld wat ons in de komende delen te wachten staat. Ik noem een aantal aspecten: landbouw, medische techniek, communicatie, voeding. De opzet van het deel over huishouden laat zien dat bewust gekozen is om gendergeschiedenis in te voegen in het historische beeld. Dit is, zo weet ik uit de kring van de samenstellers, ook het geval met bouw en voeding, hoewel dat niet uit de opzet op te maken valt.

Techniek in de twintigste eeuw laat op z'n minst twee kanten van een ontwikkeling zien. Tegenover de verworvenheden van de moderne samenleving met haar stromend water, centrale verwarming, vervoer, vermeende veiligheid achter de dijken, en een wereld waarin medische technologie ons weliswaar niet van ziekte vrijwaart maar wel van pijn, staan het gebruik van technologie in oorlog, planmatig computergestuurde onderdrukking, de praktijk en beeldtaal van totalitaire regimes en de mogelijkheid van planmatige moord. Technologie is als we er zo naar kijken meer dan de uitkomst van technologische processen en de beheersing daarvan, het is een totale ontwikkeling die ons dwingt tot filosofische beschouwingen over de zin en de gevaren ervan, zoals de verwording van onze technologische samenleving tot een van overconsumptie en de gevolgen daarvan zoals dumping van overschot in de derde wereld. Het dwingt ons ook na te denken over de mentale en culturele gevolgen van wat Barber 'Mc World' en Bill Gates 'Mc Word' noemden. Beiden doelen op culturele uniformering en standaardisering, alleen Barber koppelde dat aan een fragmentariserende tegenbeweging die voor de mondiale cultuur en politiek grote gevolgen zou hebben. Vooral in de moderne filosofie woedt het debat over hoe we dat allemaal moeten interpreteren. Hoe kunnen we de voordelen van technologie zo zijn gaan omarmen dat we kennelijk blind lijken te zijn voor die andere kant en de gevaren niet meer zien?

In het nu voorliggende deel hebben de auteurs ervoor gekozen zich niet met dit soort vragen bezig te houden. Misschien is dat terecht, want er moest veel onderzocht worden, en het hier